

književna kritika i proizvodjenje iracionalnog nebojša vasović

Ima nečeg izazovnog i zanimljivog u tome šta se sve od književne kritike očekuje, kao i u tome do koje mere ona ne uspeva da ispuni ta očekivanja. Ništa manje nego kada je napisan, tekst *Doba kritike* iz pera američkog pesnika i kritičara Randalla Jarrella (objavljen u knjizi *Poetry and the Age*, New York, Vintage Books, 1953), aktuelan je i danas upravo po toj razočaravajućoj književnoj kritici, po sveopštem nezadovoljstvu kako njenim rečnikom i metodama, tako i stepenom njene institucionalizacije i otuđenosti od samih umetničkih tekstova, od književnosti i njenog jezika.

Nije nam cilj da u ovom kratkom eseju branimo status književne kritike kao discipline, a još manje da pravdamo i prikrivamo brojne čorskokake u koje ona svakodnevno zapada, pogotovu onda kada sama nije zanimljiva za čitanje i kada, samim tim, bez obzira na sve mudrosti i ambicije svojih metoda, gubi razloge svog postojanja. Pozabavićemo se, pre svega, onom iracionalnošću koja je sastavni deo njene recepcije, a istovremeno i iracionalnošću same književne kritike kao *pisanja*. I ako se danas osvrćemo na neke stavove Randalla Jarrella, toliko godina nakon njihovog objavljivanja, to svakako nije samo zato da bismo ih naprosto interpretirali ili sa njima polemizovali, već da bismo osvetlili ono stanovište koje još uvek književnu kritiku ume da vidi samo u svetlu jedne jedine funkcije: pukog tumačenja književnih dela.

Kao neko ko podjednako ima i pesničko i kritičarsko iskustvo, Jarrell je nesumnjivo u pravu kada u svom tekstu podseća na to da se kritičar ne može pripremiti za susret sa književnim delom isključivo u biblioteci, prelistavajući knjige i kataloge. Umetnost se bavi životom, i da bi kritika imala stvarni dodir sa umetnošću, morala bi i sama da bude u izvesnom dosluhu sa životom. Kritičar nije neko ko ostaj ostaje po strani od života da bi mogao da sudi umetničkom delu. On takođe, kao i umetnik, mora da *živi*. Samo tako će kritičar, po Jarrellu, moći da se stvarno suoči sa književnim delom. Ni život ni umetnost, naravno, nisu neke čiste, potpuno odvojene i sasvim različite realnosti, a pisac je neko ko se stalno kreće u njihovom međuprostoru. Između pisane reči i života postoji velika praznina u kojoj lebdi život onoga koji *piše* i u kojoj, takođe, lebdi pisanje onoga koji *živi*.

Čini se da Jarrellova primedba nije nimalo uzgredna. Činjenica je da se i dan – danas više samoubijaju pesnici nego književni kritičari. A ako je to tako, onda je to, verovatno, zato jer su upravo pesnici više u egzistenciji nego u biblioteci. A da bi kritičari zaista čuli govor poezije, moraću da izađu iz biblioteke i zarone u egzistenciju, u onu egzistenciju gde nema katalogizacije i abecede, gde ništa nije dato i izvesno, i gde sve klizi i izmiče.

Sve dok se književnost bude bavila životom, niko neće moći postati stručnjak za književnost. Posao kritičara i jeste u tome da, postajući stručnjak u pogledu najrazličitijih znanja, nikada ne postane stručnjak.

Nijedno znanje, nijedna metoda, ne mogu kompenzirati življenje. U doiru sa umetničkim delom i životom, aprioriziraj svake »čvrste metode« ispoljavajući su uvek iznova kao slepilo. Što je veća nemoć za egzistenciju, to je, po pravilu, veća fetišizacija metoda. Šteta je što Jarrell nije više razvio ovu svoju uzgrednu opasku, jer se još uvek, kada je u pitanju kritika, uglavnom govori o njenom odnosu prema metodi, ali retko ili skoro nikada o njenom odnosu prema egzistenciji. Književna kritika se tako i nesvesno fetišizuje, jer se smešta u neki prostor s one strane života, gde joj je, kao u raj, omogućeno bezgrešno životarenje.

Glavna teza i glavni lament teksta *Doba kritike* jeste: doba književnosti je prolujalo, dolazi doba kritika. Zbog toga Jarrell nastoji da demistifikuje prirodu kritike, odnosno da joj trajno odredi funkciju. Po njemu, kritika treba da čini samo jedno: da tumači književna dela. Kritika je ta koja mora služiti književnosti, a ne obratno. »Zapamti – poručuje Jarrell kritičaru – da nikada ne možeš biti više od stepeništa koje vodi do spomenika, od vodiča kroz galeriju, od teleskopa kroz koji deca vide zvezde«. I dalje, nastavlja Jarrell obračunajući se književnom kritičaru – »u najboljem slučaju, ti navodiš ljude da vide ono što možda nikada bez tebe ne bi videli; ali oni uvek moraju da zaborave tebe u onome što vide«. Jarrell ne priznaje da je i kritika, kao i sama književnost, pre svega pisanje; po njemu, ona je tek jedan model tumačenja napisanog.

Za Jarrella, kritika je internacionalna biznis-mašina koja se bavi više negovanjem svojih sopstvenih mehanizama nego samim književnim delima. Ona fabrikuje jezik koji je mahom nerazumljiv, ali koji je, sa stanovišta kritike kao institucije, i te kako funkcionalan upravo po tome što se tim jezikom veoma malo ili skoro ništa i ne saopštava. Kritika je kriva što se književna dela sve manje čitaju i, štaviše, njena je krivica što se književna dela sve manje i pišu.

Nema sumnje, ako se ima na umu samo deo svih onih nebuloznosti i banalnosti koje se svakodnevno mogu naći u tekstovima brojnih, pa i onih najvažnijih književnih kritičara, biće jasno otkuda Jarrellova žalopojka, njegova ogorčenost savremenom kritikom. Po njemu, nikada ranije kritika nije u tolikoj meri fabrikovala banalnost i proizvoljne sudove, nikada ranije ona nije bila tako moćna i nikada u toj meri nije sprečavala život umetničkih dela. No, koliko god se ne mogu osporiti Jarrellove opaske o stanju u književnoj kritici, činjenica je i to da Jarrell odnosi između književnosti i književne kritike posmatra u nijansama samo dve boje: bele i crne. Pri tome, kritika je uvek crna, mračna, ona parališe umesto da podstiče i tumači; književnost je, pak, čista kreacija, neukaljano vrednost, autentično svedo-

čanstvo života. Kritika je *institucija*, književnost je *kreacija*. Po Jarrellu, institucionalizovala se samo kritika, a književnost nije. Jarrell, očito, ne priznaje da je i sama književnost već u dobroj meri institucionalizovana u postojeće modele mišljenja, ponašanja i izražavanja, u postojeće kupoprodajne modele ponude i potražnje. Otuda je njegova ogorčenost kritikom samo druga strana naivno-dirljive fetišizacije književnog dela kao takvog. S jedne strane, razumljivo je da će se u načelu tekst kritike (koji je tekst diskursa) lakše institucionalizovati negoli književni tekst (koji je tekst imaginacije). Ali, Jarrellova tvrdnja da je književnost samim tim imuna na institucionalizaciju deluje dosta naivno.

Kritika, svakako, ne bi smela da bude mašina za suzbijanje pisanja književnih dela, za šta je Jarrell optužuje. Ali, isto tako, ona ne može biti ni mašina koja podstiče njihovu masovnu proizvodnju. Jer, za književnu kritiku, književno delo nije apriori neka nad-vrednost samim tim što želi da se uključi u jedan imaginarni poredak književnih dela. Kritičar nije misionar koji čitaoca i slučajne prolaznike preobraća u pisce. On, takođe, ne može biti propagandista književnosti koji trči od jednog čitaoca do drugog »tumačeći« mu tajne i skrivene kutove umetničkog dela. Kritika ne propagira književnost jer književnost nije nešto što se može konzumirati bez ostatka. Može se reklamirati »Coca Cola«, ali ne i književno delo. Stoga prevashodni zadatak kritike nije u tome da pomaže delima da dođu do čitaoca, kritika je potvrda da čitaoci već postoje. Kao neko ko piše uvek povodom književnih dela, kritičar je već od početka u prostoru dijaloga. Za njega, drugi već postoji, dat je, kao što je dat tekst tog drugog. Kritičarevo pisanje je nastavljanje na pisanje drugog, odgovor na njegovo pisanje, pisanje povodom pisanja. Kritičar niti predodređuje, niti naknadno opravdava pisanje drugih. Odgovarajući na pisanje pisanjem, on pokušava da se izrazi i komunicira, da bude i sam autentičan.

Jarrell se ne bi složio sa sledećom tvrdnjom: kritičar, kao i svaki drugi pisac, piše najpre zbog sebe. Njegovo pisanje može drugima postati u ovom ili onom smislu korisno, ali i njegovo pisanje je u svojoj biti beskorisno, s one strane svake unapred postavljene funkcije i zadatka. Kritičareva aktivnost nije u toj meri društveno korisna kako bi to mnogi, pogotovu kod nas, hteli. Književni kritičar nije ni mlekadžija ni šuster. Najčešće, ako se nije prodao, on je za društvo isto tako neupotrebljiv i beskorisan kao i pisac književnih dela. On, svakako, ne piše zato da bi ideolozima bio argument više u tvrdnji da u određenom društvu i kulturi postoji kritika. On nije bezlični predstavnik kritike kao institucije, već neko ko izražava svoju subjektivnu poziciju, branići pred drugima pravo da o književnosti i povodom književnosti kritički misli, to jest, da misli izvan prepoznatljivih modela, nazivali se oni kritičkim ili ne.

Najzad, kritičar nije neko ko između ostalog i piše. On je neko ko *ne može a da ne piše*. A kao neko ko *jeste* upravo po tome što o književnim fenomenima *piše*, a ne tek misli o njima, on pripada pisanju (procesu) a ne istini (rezultatu tog procesa). On može dokazivati vrednost jedne ili druge književne činjenice, ali ne može dokazati samo pisanje, opravdanost samog procesa pisanja. Ovde nije naodmet podsetiti se Bartove opaske, u njegovim *Dnevnicima*, da je sva književnost »bez dokaza«. »Pod tim – kaže Bart – treba podrazumevati da ona ne može da dokaže ne samo ono što govori, već ni da je to vredno da se iskaže«. A bez tog temeljnog dokaza ostaje svako pisanje, pa i pisanje književne kritike. I književna kritika, budući da je pisanje, trajno ostaje »bez dokaza«, bez neke svoje unapred obezbedene vrednosti i funkcije. Stoga i Jarrellovo crno-belo suočavanje književnosti i književne kritike, razmišljanje o njihovom odnosu u ili-ili kategorijama, previda neka bitna svojstva savremene kritike, ali i savremene književnosti, koje, danas više nego ikada ranije, podjednako teže razbijanju svih žanrovskih okvira i što većem oslobađanju samog *procesu pisanja* od svake spoljašnje predodređenosti i utilitarnosti.

Nikada nije bilo moguće, a pogotovu to nije moguće danas, povući jasnu liniju gde prestaje književnost a gde počinje kritika. Dakako, kad bi se književni kvaliteti mogli naći samo u književnim delima, a modeli kritičkog mišljenja i rasuđivanja pripadali isključivo kritici, onda bi to bilo moguće. Međutim, književna dela su kritička (ona u sebi implicitno sadrže svest o umetničkim postupcima koje obelodanjuje i analizira upravo kritika); kritika, pak, teži da bude pisanje koje svoj cilj ne traži negde izvan, ona teži autentičnom izrazu i autentičnom tekstu, i u tome se približava književnosti. Nikada ranije književna kritika nije bila u toj meri svesna da je i ona sama pre svega pisanje, pre svega tekst koji se ispisuje, pa tek onda nešto drugo. Činjenica da književna kritika ne želi više da podržava fetišizaciju književne reči ni u kakvom obliku (do čega je Jarrellu još uvek stalo, jer je za njega, kao što smo već istakli, književnost naukaljano svetlo, a kritika je tama koja se tim svetlom hrani i želi da ga proždre), ne mora nužno značiti da se ona zatvara u mehanizam sopstvenog jezika, da se institucionalizuje i da nije u stanju da komunicira sa književnim delima koja danas nastaju.

Na jednom mestu u svom eseju *Doba kritike*, Jarrell se seća kako je jednom prilikom uspeo da zbuni nekog svog studenta tvrdnjom da kritika postoji radi književnosti, zato da bi tumačila književna dela, što bi trebalo da znači da je isključivi predmet refleksije književne kritike književno delo. Naravno, prevashodni materijal kritike jeste umetnost, ali i ne samo umetnost, kao što i materijal umetnosti jeste život, ali i ne samo život. Jarrell, a u tome nije sam, ne dopušta da je predmet književne kritike istovremeno i književna kritika sama, kao što je i materijal umetnosti u dobroj meri već stvorena umetnost. Kritika, međutim, ne može bez svesti o postojećim kritičkim metodama i pristupima, kao što ni umetnost ne može bez svesti o postojećim umetničkim tehnikama i postupcima. Ona mora negovati dijaloški diskurs ne samo u odnosu na književna dela i njihov jezik, već i u odnosu na svoje sopstvene metode i svoj sopstveni jezik. Stoga se ona nužno, pored umetničkih dela koja analizira, mora baviti i samom sobom.

U pomenutom eseju, Jarrell često razmišlja o kategorijama vernosti i prevare. Čitalac vara čednu lepoticu književnost kad god uzima da se druži sa sumnjivom gospodom kritikom. On vapi što je toliko mnogo savremene kritike pisanje o kritici. Kao da dobar deo savremene književnosti nije književnost o književnosti i povodom književnosti! Međutim, književnost koja ne želi ničemu da služi (što je jedna od temeljnih pretpostavki moderne književnosti uopšte), ne može za sebe zahtevati nekakvu književnu kritiku koja

bi trebalo da joj služi. Kao što ni književnost ne može slepo služiti stvarnosti, tako ni kritika ne može slepo služiti književnosti. Jer, i ona sama je *pisanje*. Od kritike ne treba, kao ni od književnosti, očekivati ništa unapred određeno, a ponajmanje to da književna dela naprosto tumači, i to u okviru nekih već fiksnih prepoznatljivih modela tumačenja. Kritičar nema unapred u džepu svoju kritičarsku istinu, kao što ni pisac umetničkog dela ne poseduje unapred svoju umetničku istinu. I kritičar, kao i pisac književnog dela, dolaze do svojih istina tek kroz pisanje. U tom smislu kritika se, kao nikada ranije, približila književnosti.

Književnost koja odbija da služi, a istovremeno zahteva da joj se služi, reprodukuje isti onaj model stvarnosti kojeg bi htela da se oslobodi. Ona koja teži ukidanju svih trajnih hijerarhija, ne može pretendovati na to da fetišizuje svoj sopstveni položaj u odnosu na književnu kritiku, ili bilo koju drugu oblast duha.

Isto tako, književna kritika koja bi pledirala za književnost kao autonomnu realnost, a istovremeno sebe zamišlja samo kao sredstvo u službi iščitavanja i tumačenja takve realnosti, zapala bi nužno u kontradikciju. Jer, nije moguće stvarno se zalagati za slobodu drugih, ako se istovremeno uživa u svojoj neslobodi. U biti je književnosti da ništi samu književnost, pa tako i književna kritika mora stalno razarati samu sebe iznutra da se ne bi pretvorila u spomenik. A da bi mogla da ništi samu sebe, ona ne može biti samo sredstvo u službi književnosti. Ako bi književna kritika bila samo sredstvo u službi književnosti, onda bi ona bila apriori smisljena i svrsishodna aktivnost sa, istina, ograničenom sferom delovanja. A upravo kritika nije takva aktivnost. Kao i samo umetničko delo, ona ne može unapred imati neko svoje fiksirano mesto, niti se ijednog trenutka može pozvati na neku svoju »trajnu prirodu«. Svoje stvarno mesto ona osvaja tek kroz pisanje kao opredeljevanje u odnosu na pisanje drugih.

Još jedna Jarrellova opaska zaslužuje pažnju, jer se i iz nje vidi koliko on pojednostavljuje prirodu književne kritike opet zaradi fetišizovanja umetničkog dela. Po Jarrellu, književna kritika je od sekundarnog značaja u odnosu na književna dela već samim tim što ona može nastati tek *nakon* nastanka književnih dela. Bez postojanja samih književnih dela, ona ne bi bila moguća. Ovo zdravorazumsko zapažanje, međutim, ne pomaže mnogo da bi se shvatila priroda književnosti i književne kritike. Jer, pitanje šta je bilo prvo: književna kritika ili književna kritika? – zapravo ništa i ne problematizuje. U krajnjoj liniji, ono se svodi na pitanje tipa da li je na početku bila koška ili jaje.

S druge strane, čak i ako prihvatimo Jarrellovu zdravorazumsku tezu da je najpre ipak morala da bude stvorena književnost pa tek onda književna kritika, to još ne znači da se ova činjenica može uzimati u apsolutnom smislu. Jedno književno delo, na primer roman, koje nastaje u ovom trenutku, sasvim izvesno prethodi svakom mogućem književnokritičkom tekstu o njemu samom. Ali, to delo ne prethodi i književnoj kritici uopšte. Štaviše, ono nastaje na fonu one svesti o romanu koju je izgradila ne samo dosadašnja romaneskna proizvodnja, nego i dosadašnja književnokritička misao. Dakle, ne samo dosadašnje iskustvo književnosti, već i književne kritike, aktivno sudeluju u nastanku književnog dela. Otuda i teza da književno delo može nastati na nekoj nultoj tački duha, s one strane književne kritike i

kritičke misli, jednostavno ne stoji. Cilj ovakvih zapažanja je da se mitologizuje izvorni prapočetak književne reči i da se tako književno delo, kao ono što je bilo na Početku, za sva vremena postavi iznad onoga što je nastalo nakon Početka, to jest, u ovom konkretnom slučaju, iznad književne kritike.

Kao što smo nastojali da ukažemo, kritika je nužno iracionalna jer je *pisanje*, dakle, sam njen tekst, iako diskurzivan, istovremeno je i te kako iracionalan. Takođe, ona na čitaoca, iako se izražava diskurzivno, ne deluje isključivo svojom racionalnom komponentom. Naprotiv, kao što smo videli u slučaju Jarrellovih opaski i razmišljanja, prosto je neverovatno sa koliko se iracionalnih želja pisci i čitaoci prema njoj odnose.

Mogli bismo reći da se kritika opravdava ne samo time što se od nje uvek nešto očekuje, nego još više time što ona nikada ne ispunjava do kraja opseg tih iščekivanja. Samim tim što ona nagoni čitaoca da od nje nešto očekuju, ona, poput književnog dela, deluje ne samo na svest, nego i na podsvest čitalaca. Ona podstiče želje i izneverava nade, ostavljajući čitaoca u krajnjoj liniji samog, kao što ga samog ostavlja i umetničko delo.

Kritika je navikla da prikriva svoju iracionalnost samim tim jer se izražava diskurzivno. Kako se nikada do kraja ne iscrpljuje u svojim pojedinačnim zapažanjima i sudovima, njen cilj (smisao je upravo u njenom ispisivanju) pisanju, a pisanje je po svojoj prirodi iracionalno. Komunikacija koju ono želi da ostvari je uvek tek projekat komunikacije, tek njena zamisao, želja. Otuda je pisanje iščekivanje, opipavanje sopstvenih želja u onome što nazivamo institucijom literature. Pisanje je proizvodjenje iracionalnog, iracionalno je proizvodjenje pisanja. To važi za svako pisanje, pa i za pisanje književne kritike, tog prividno najracionalnijeg žanra u instituciji literature.

Kritika je do sada, po pravilu, bila više zaokupljena racionalnošću svojih metoda negoli iracionalnošću egzistencije koja, hteli mi to ili ne, kumuje pri izboru svake metode. Ali time što prikriva svoju iracionalnost, ona nije ništa manje iracionalna. Možda bi priznavanjem te iracionalnosti kritika i izgubila deo autoriteta na koji je navikla, ali bi, istovremeno, dobila na autentičnosti, samim tim jer bi se daleko više mogla ispoljiti kao *pisanje*, kao subjektivno traganje i svedočenje. Ona koja tako često voli da odmerava stepen tuđe (umetničke) koherentnosti, trebalo bi da najzad progovori o svojoj sopstvenoj nekoherentnosti, ali ne kao o pukom nedostatku, već kao o samom preduslovu i elementu pisanja. Pisanje izvire iz bitnih nepodudarnosti i ne može do kraja ispuniti nijedno iščekivanje. Zato ništa ne može da bude *napisano*, postojati i postojaće uvek i samo *pisanje*. Kada je reč o književnoj kritici, te bitne nepodudarnosti ne mogu se svesti samo na napodudarnost metode sa objektom analize; ništa manje od toga, u pitanju je nepodudarnost egzistencije sa egzistencijom, ili, kako bi rekao Dušan Matić, »nepodudarnost života sa životom«. Nema zaustavljanja egzistencije, pa ne može biti ni iznalaženja neke idealne metode. Sve dok se zaista živi, ne može se zaustaviti proizvodjenje iracionalnog i uslovljenost iracionalnim. Za kritiku, literatura nije tek neki neutralni »materijal«, ona je pre svega egzistencija koja hoće da govori i koja se materijalizuje u materiji izgovorenog jezika.

Doba kritike koje je Jarrell slutio i kojeg se toliko pribojavao, po našem mišljenju, nije došlo, a ni mi, baš kao ni Jarrell, ne bismo želeli da ono ikada dode. Ono što bismo, možda, mogli priželjkivati je *doba slobodnijeg pisanja*, pisanja oslobođenog krutosti žanrova i rutine života.

noć/jutro

mirko žarić

MALA NOĆNA MUZIKA

Zavijaju psi i cvile mačke u kvartu;
Ljubavnici izvršavaju svoje zadatke
Smerno trošeći noć.
Duše njine hitaju za onim što im se mili
I užitke pretvaraju u nežne sklonosti
Vozovi prolaze pokraj naselja
Hitaju, sigurnim, svojim pravicem,
Putnici se u njima raduju
Ništavnim malim dobrima;
Bože iz kojih se udesa –
Iz kojih razvalina vraćaju
U stručnim, staničnim, tavernama
Kasni gosti i čitači voznih redova
Ispijaju svoja izmoljena pića
U bolnicama se neprestano radi;
Na polju života i polju smrti,
Ovde se dobro sagledava
Dvostruko kretanje mučice patnje.
Ostali svet spava,
Sniva veliko bogatstvo,
Ne znajući da je put

Od ljubavi do savršenstva
Uzak i pust u vremenu.
Zavijaju, dakle, psi i cvile mačke u kvartu
Ljubavnici izvršavaju svoje zadatke
Smerno trošeći noć
I tako se do zore
Besomučno svija jad.

RĐAVO JUTRO

Rđavo kad osvane mi jutro, izadem među narod,
Upotrebljavam veštine naučene tokom noći;
Posmatram, nevesto probuđene, prolaznice
Skrivajući pogled, dramatično ispraćam njihove senke
Niz pustoš ulice. Čitam novine i strasno ljubim život.

Potom uđem u malu apoteku, snabdem se lekarijama;
Otrovima preko potrebnim svakom uspešnom čoveku.
Gledam skupocenu robu po izlozima i trudim se da ubedim
Samoga sebe, ko nekoć atinski pedagog, slavni Ksantipin muž;
Hvaleći se bogu kako mi ništa od toga nije potrebno!

Rđavo kad osvane mi jutro, izadem među narod
Lice ulepšam najbolje uvežbanim osmehom
Svima nazivam dobro jutro, izaberem pogodno mesto,
Snimam neourouzu stanovništva, upisujem je u bilten,
Revnosno završavam posao, ostavljajući za nasladu popodne.

Krenem ka pevaonici, raspevavam hor, držim napetost,
Zatvaram radionicu. Slavim Hijeronimusa Boša i Pitera P. Brojgela
Jer pokazaše neprimerenu uljudnost i uzdržanost;
Slikajući ljude, žene i omladinu na trgovima i prometnim mestima
Tog jutra 2. aprila leta gospodnjeg 1981. u mojoj provinciji.